

Recensies

M. A. Schenkeveld-van der Dussen, *ed.*, *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* (Groningen: Martinus Nijhoff, 1993, xxxv + 938 blz., f125,-, ISBN 90 6890 393 4).

Blijkens het Woord Vooraf is de pretentie van deze publikatie om het boek voor de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving van de huidige generatie te zijn (worden?) en als zodanig het vierdelige handboek van Knuvelder van kort na de tweede wereldoorlog af te lossen. De hoge eisen van deskundigheid nodig vooreen moderne geschiedschrijving hebben ertoe geleid dat het 'vrijwel onmogelijk [is] dat één persoon in staat zou zijn' zo'n boek te schrijven (vii). Zo werd het *teamwork* van meer dan honderd auteurs onder leiding van een negenkoppige redactie aangevoerd door M. A. Schenkeveld-van der Dussen. Daarbij werd, geïnspireerd door een buitenlands voorbeeld, gekozen voor een ongebruikelijke en voor een handboek opmerkelijke aanpak. Elke pretentie van een samenhangend beeld werd namelijk opgegeven (v). De redactie koos 'betrekkelijk moeiteloos' (vi) 150 data met enige relevantie voor de geschiedenis van de Nederlandse literatuur, voegde daar een schrijver, een dichter, een belangrijke publikatie, een genre of iets dergelijks aan toe en verzocht een deskundig auteur om daarover een kort essay te schrijven, waarin de modernste inzichten over het onderwerp aan bod moesten komen. Als algemene uitgangspunten golden voorts dat veel aandacht moest worden besteed aan de historische context ('het belang van de groep waarbinnen literatuur functioneert' (vi)) en dat Noord en Zuid letterkundig gezien bijeen horen.

Deze originele aanpak (de Nederlandse literatuur in 150 essays van 5 à 6 bladzijden) heeft naar mijn mening een buitengewoon aantrekkelijk boek opgeleverd: veelzijdig, deskundig (voor zo ver iemand uit een andere discipline dat kan beoordelen), informatief en soms verrassend. Dat wil niet zeggen dat er geen bezwaren zouden zijn aan te voeren of liever geen vragen zouden zijn te stellen. De aanpak leidde om te beginnen noodzakelijkerwijze tot een zekere fragmentatie van de stof. Menig lezer, zeker diegene die uit is op een eerste introductie, zal het overzicht toch wel missen. Het lijkt mij dat om dit boek of de afzonderlijke essays echt te waarderen een zekere mate van 'overzichtachtige' voorkennis eigenlijk nodig is. Zo bezien is het dunkt me eerder een boek voor gevorderden of geoefenden dan voor beginners. Als handboek voor bijvakstudenten met hoofdvak geschiedenis lijkt het mij bijvoorbeeld te moeilijk, tenzij zij zich al flink vertrouwd hebben gemaakt met de Nederlandse literatuur¹.

Daar staat wel tegenover dat veel van de bezwaren tegen traditionele handboeken en overzichtswerken, zoals te grove lijnen, arbitraire indelingen en onbevredigende periodiseringen, nu juist vermeden konden worden. De lezer wordt voortdurend met zijn neus op nuances en verscheidene interpretatiemogelijkheden gedrukt. Periodisering (voor elke historische handboekschrijver altijd zo'n nijpend probleem) was zelfs helemaal niet nodig. En aanduidingen van literaire (culturele) stromingen als renaissance, Verlichting, romantiek en modernisme konden zonder dat opvallende inconsistenties ontstonden in de verschillende essays in uiteenlopende nuances gebruikt worden. Daarmee werd aan de diepgang van het boek als geheel zeker bijgedragen en de lezer kan er bij zorgvuldige lezing veel van leren. De spreiding van de onderwerpen van de essays in de tijd is evenwichtig met wellicht een wat sterk accent op de meest recente literatuur: de periode tot en met 1500 telt 22 essays, de zestiende eeuw 11, de zeventiende eeuw 20, de achttiende eeuw 18, de negentiende eeuw 29 en de twintigste eeuw 50, waarvan 29 na de tweede wereldoorlog. Voorts is er een toegevoegd 151e essay dat over canonvorming gaat. De verdeling over Noord en Zuid komt mij voor wat minder evenwichtig

te zijn. Tot en met de zestiende eeuw heeft die indeling uiteraard geen betekenis. De zeventiende en achttiende eeuw tellen ieder 2 essays over literatuur in het Zuiden, de negentiende en twintigste eeuw samen een kleine 20 (een enkele maal is uiteraard sprake van overlapping) op een totaal van ruim 75 over die beide eeuwen. Dat lijkt mij mager, al moet voor de zeventiende en achttiende eeuw misschien worden toegegeven dat er ook maar weinig is te melden. Dat is wat in die enkele essays tenminste wordt gezegd.

Tenslotte viel mij op dat de aandacht voor de historische context voor de vroegere perioden sterker in elk essay afzonderlijk is gerealiseerd dan voor de latere tijd. Met betrekking tot de twintigste eeuw zijn er voor dit aspect zelfs enkele afzonderlijke stukken toegevoegd, bijvoorbeeld over de rol van de pers, verfilming, jeugdliteratuur, columns en de literator als publieke persoonlijkheid. Het lijkt mij dat dit zekere veranderingen in de positie en functie van literatuur reflecteert, in het bijzonder de opkomst van de 'autonomie van het kunstwerk', waarvan in de twintigste-eeuwse stukken dan ook regelmatig sprake is, maar wat nu niet direct veel aanleiding geeft tot behandeling van die literatuur in de historische context. In dit verband valt overigens op dat juist in de twintigste eeuw een aantal van de door het grote publiek veel gelezen schrijvers het ondanks de ruime aandacht voor deze periode moeten doen met een enkele vermelding in een opsomming. Jan de Hartog en Piet Bakker bijvoorbeeld (752). Johan Fabricius en Jan Mens halen nog een tweede korte vermelding (753), maar daarmee is het ook voor hen uit. Hier blijkt het kunstzinnig-literaire criterium toch heel wat sterker te tellen dan de vraag van het lezerspubliek. De ook opzienbarende oplage- en verkoopcijfers halende streekromans, kasteelromans en dergelijke komen zelfs in het geheel niet aan de orde.

Het raadplegen van het boek, dat wellicht vaker zal gebeuren dan het aaneensluitend lezen ervan, wordt vergemakkelijkt door een goede uitvoerige inhoudsopgave (met vermelding van subthema's per essay), een chronologie en een register. Dat laatste doet over het algemeen goed dienst als het gaat om schrijversnamen, de publikaties per auteur en 1 literaire tijdschriften (en dat betreft dus de kern van de behandelde stof). Maar er is ook het nodige misgegaan. Bij de overige personen in de tekst genoemd is onduidelijk gebleven waarom sommigen wel en anderen niet zijn opgenomen. Pseudoniemen en eigenlijke namen worden soms wel naar elkaar verwezen soms niet. En zo zijn er meer inconsistenties. Voorts vielen mij enkele vreemde fouten op. Constandse en Weyerman staan bijvoorbeeld fout in de alfabetische orde. Bij Hendrick Laurensz Spiegel wordt verwezen naar bladzijden waarop de *Spiegel der jeught* (244) dan wel de *Oost-Indische Spiegel* (525) aan de orde is. Een dergelijke verwarring treedt op bij de *Beatrijs*, waar ook verwezen wordt naar bladzijden waarop de schrijfster Beatrijs van Nazareth besproken wordt. Voor een volgende druk zou derhalve een grondige revisie van het register de moeite waard zijn. Dat zou de bruikbaarheid nog verder vergroten van dit boek, dat mij zoals gezegd zeer boeide en dat ik van harte aanbeveel, ook aan en misschien wel juist aan historici.

J. C. H. Blom

1 De uitgeverij heeft dit probleem kennelijk gezien. Inmiddels is onder redactie van M. Meijer Drees verschenen *Nederlandse literatuur, een studiehandleiding* (Groningen: Martinus Nijhoff, 1993, ix + 103 blz., ISBN 906890 412 4). In dit boekje wordt op zeer traditionele wijze de stof (veel titels en namen) keurig geordend naar tijdvak, stroming en genre op overzichtelijke wijze aangeboden. Voorts zijn er rond de vierslag tekst-werkelijkheid-auteur-publiek, een schema waarbinnen alle benaderingen van de literatuurwetenschap volgens de auteurs zijn onder te brengen, ruim 90 opdrachten opgenomen. Het moet een boeiende vergadering zijn geweest waarin de redactie van het 'hoofdboek' over de vraag sprak of zo'n hulpboekje gewenst was. Men zou immers kunnen betogen dat het één van de centrale gedachten van het boek als ten dele onuitvoerbaar onderuit haalt.

F. R. Ankersmit, *The reality effect in the writing of history. The dynamics of historiographical topology* (Mededelingen van de Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen, afdeling letterkunde, nieuwe reeks LII-i; Amsterdam: Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen, 1989, 37 blz., f28,-, ISBN 0 444 85704 4).

In deze korte, maar rijk aan inhoud zijnde verhandeling bespreekt Ankersmit een van de meest intrigerende problemen van de geschiedfilosofie, te weten de verhouding tussen enerzijds de geschiedschrijving en anderzijds het hierin beschreven 'verleden'. Het gaat hierbij met name om de status van de verleden 'werkelijkheid', die er immers per definitie niet meer is, maar desondanks door een historicus als werkelijk wordt voorgesteld. Het betreft hier een typisch filosofisch probleem, waarmee geschiedfilosofen als Croce en Collingwood zich destijds systematisch hebben beziggehouden, maar waarover historici zich over het algemeen niet erg druk plegen te maken. De wijze waarop Ankersmit in dit verband spreekt over historiografie is in zoverre verwarrend, dat hij deze niet opvat in de gebruikelijke zin van de studie van de geschiedenis van de geschiedschrijving of geschiedbeoefening, maar als een filosofische visie hierop. De historiografie beschouwt hij zelfs als een onderdeel van de geschiedfilosofie. Dit is echter een weinig gebruikelijke kwalificatie van deze respectabele historische discipline. De handboeken van Fueter en Breisach, of de historiografische studies van Momigliano of Geyl kunnen immers moeilijk als filosofisch worden aangeduid, omdat er nu eenmaal geen filosofische problematiek, zoals die van de verhouding tussen geschiedschrijving en verleden werkelijkheid, in wordt gethematiseerd. In andere wetenschapsgebieden is dat niet anders: zo is de rechtsgeschiedenis iets anders dan de rechtsfilosofie.

Evenals in zijn andere publikaties beperkt Ankersmit zijn analyse tot de kant en klare Produkten van de geschiedwetenschap, dat wil zeggen de geschiedschrijving, zonder een aspect als dat van het gebruik van bewijsmateriaal en de wijze waarop dit in historische argumentaties een rol speelt hierbij te betrekken. Hierdoor wordt de vergelijking met literatuur natuurlijk vergemakkelijkt en ligt deze zelfs voor de hand. De wijze waarop dit door Ankersmit wordt gedaan is zonder meer inspirerend te noemen, hoewel het een en ander niet altijd even overtuigend is. Dit geldt bijvoorbeeld voor de vergelijking tussen de geschiedschrijving en de negentiende-eeuwse realistische roman, in welk verband Zola wordt aangehaald, die het nota bene heeft over een *copie exacte et minutieuse de la vie*.

Met betrekking tot de relatie tussen een historische tekst en de verleden werkelijkheid baseert Ankersmit zich op het door de Franse filosoof Roland Barthes gemaakte onderscheid tussen enerzijds de 'notaties' van bepaalde concrete beschrijvingen en anderzijds 'predicties', die de grote lijn van een verhaal aangeven. De eerste bewerkstelligen volgens Barthes een 'realiteits-effect', terwijl de tweede het niveau aangeven van zin- en betekenisgeving, die geen werkelijkheidswaarde vertegenwoordigen.

Behalve met realistische literatuur werkt Ankersmit ook een vergelijking uit met de visuele kunsten, met name de moderne ontwikkelingen ervan. Hij benadrukt in dit verband de constatering van Danto dat in de moderne kunst het onderscheid tussen kunst en werkelijkheid steeds meer vervaagt en dat deze zelfs in elkaar overvloeien. In de moderne geschiedschrijving is volgens Ankersmit van een soortgelijke ontwikkeling sprake, waarbij in dit geval het onderscheid tussen verleden en heden de neiging heeft weg te vallen. De *history of gender* en de mentaliteitsgeschiedenis worden hierbij als voorbeeld gegeven. Dat de temporele dimensie hierbij zou wegvallen kan echter bepaald worden betwijfeld. Met meer reden zou kunnen worden gesteld dat zoals bepaalde moderne kunst als werkelijkheid wordt opgevat en werkelijkheid als kunst, het heden kan worden opgevat als het produkt van het verleden en het verleden